

Голові разової спеціалізованої вченої ради
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна
професору Валентині ШАМРАЄВІЙ
61022, м. Харків, майдан Свободи, 4

РЕЦЕНЗІЯ

офіційного рецензента, професора кафедри політології філософського факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, доктора політичних наук, доцента Шаповаленко Марини Володимирівна на дисертаційну роботу Запорожченка Руслана Олександровича «Політичні форми організації простору в контексті сучасних глобалізаційних процесів», подану на здобуття наукового ступеня доктор філософії з галузі знань 05 – Соціальні та поведінкові науки за спеціальністю 052 – Політологія

Актуальність теми дисертаційної роботи. Сучасний світ, по-перше, характеризується геополітичною турбулентністю, і останні події, такі як повномасштабне військове вторгнення росії в Україну, протистояння США і Китаю, військові перевороти в африканських країнах, чергове загострення ізраїльсько-палестинського конфлікту, наочно демонструють цей факт. По-друге, не менш важливим також є вплив процесів глобалізації на переосмислення та критику існуючої міжнародної системи безпеки, яка формувалася протягом другої половини ХХ століття і сприяла появі так званого «однополярного світу» на чолі зі Сполученими Штатами та їхніми союзниками (ліберально-демократичними країнами Західної Європи), деякими азійськими та близькосхідними країнами. По-третє, сьогодні ми спостерігаємо зміну геополітичної кон'юнктури, яка полягає у намаганні так званих «напівпериферійних країн» (якщо говорити мовою світ-системного підходу) отримати статус ядра нової глобальної системи, яка вибудовується на конкуренції з неоліберальним порядком і фокусує свою увагу на країнах-периферіях, зокрема Африки, Латинської Америки та Близького Сходу. По-четверте, надмірна чутливість до процесів глобалізації сприяє розповсюдженню практик авторитаризму, популізму, націоналізму, екстремізму та партикуляризму, що впливає на формування нових ситуативних або постійних регіональних союзів.

Означені тенденції наочно демонструють ту проблематику, яку розглядає у своєму дисертаційному дослідженні Запорожченко Р.О., який, зокрема, акцентує увагу на просторовому вимірі глобалізаційних процесів та конструюванні нових гегемоністських порядків як механізмів опанування та привласнення простору, а також побудови різних логік управління, що ґрунтуються на контролі, владі та ідеології. Тож актуальність дисертаційного дослідження набуває особливого характеру, адже саме дослідження орієнтоване на пояснення тих глобальних та геополітичних процесів, які відбуваються сьогодні у світі. Особливо важливим та актуальним вбачається пропозиції здобувача

щодо визначення категорій «політичний простір», «політичні форми організації простору», «гегемоністський порядок», які є новаторськими і дозволяють більш широко аналізувати процеси глобалізації не лише з політологічної точки зору, але й з соціологічної, антропологічної та геополітичної.

Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому і оформлення. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів (по три підрозділи в кожному), висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи складає 284 сторінки, з яких основного тексту – 246. Список використаних джерел налічує 279 найменувань, з яких 267 – іноземною мовою. У вступу обґрунтовано актуальність теми, визначено мету і основні завдання, об'єкт і предмет дисертаційного дослідження, визначено основні теоретико-методологічні підходи, що використовуються в дисертації. Також зазначені наукова новизна, теоретичне і практичне значення одержаних результатів.

У *розділі 1* проаналізовано основні теоретичні положення щодо визначення характеристик глобалізації як сукупності процесів, проведено епістемологічний аналіз категорій «простір» та «соціальний простір», запропонована категорія «політичні форми організації простору», що в наступних розділах буде розкривати ідею дисертаційного дослідження та новаторську авторську модель упорядкування простору, що зазначено на відповідному рисунку.

У *розділі 2*, власне, запропонована авторська модель упорядкування простору, яка розкривається шляхом виявлення основних «робочих» категорій, зокрема: політичний порядок, система універсального контролю, влада (суверенітет, гегемонія, панування), ідеологія (ідеологічні та репресивні апарати), модуси (динамічні характеристики системи владних відносин). Також проведений порівняльний аналіз імперій та сучасних держав, виявлено ключові характеристики та запропонована авторська інтерпретація співвідношення імперського і глобального порядків.

У *розділі 3* автор пропонує визначати три типи гегемоністських порядків, в межах яких відбуваються глобальні процеси перерозподілу влади і геополітичної компресії. Зокрема, це стосується визначення оптимальних стратегій (моделей) співіснування політичних форм організації простору в глобальному середовищі.

У *висновках* автор демонструє виконання поставлених наукових завдання, досягнення мети, а також конкретизує теоретичну та практичну значимість одержаних результатів. *Список використаних джерел* складається здебільшого з англійської наукової літератури, у тому числі й такою, що видана за останні три роки, тобто автор відслідковує і використовує світові політологічні тренди.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, що містяться в дисертації. Основні наукові положення дисертаційного дослідження були опубліковані у фахових та міжнародних наукових журналах, зокрема й таких, що входять до наукометричних баз Scopus та/або Web of Science. Також результати і основні положення були представлені на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях, круглих столах і семінарах, у тому числі під час участі здобувача в стипендіальних та грантових міжнародних програмах США, Австрії, Німеччини. Відчувається, що здобувач володіє широкою теоретико-методологічною палітрою політичної науки, зокрема активно

використовує не лише «класичні» підходи, наприклад, світ-системний, системний, інституційний, але й спирається на наукові розвідки сучасних політологів, соціологів, економістів та філософів, що відображено у такій значній кількості сучасної англomовної наукової літератури, яку використав здобувач. Окрім того, основні положення та результати дисертаційного дослідження є науково обґрунтованими, підтвердженими або теоретичними моделями, або емпіричними матеріалами, є достовірними. Структура ж дисертаційного дослідження є логічною, послідовною, цілком відповідає обраній темі та проблематиці дослідження, а викладення основного матеріалу є послідовним та аргументованим, має міждисциплінарний характер.

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що здобувачем уперше не лише в українській політичній науці, але й у світовій запропонована міждисциплінарна модель упорядкування політичного простору, яка ґрунтується на створенні конкретного політичного порядку, в основі якого знаходиться система універсального контролю, реалізація діяльності якої залежить від різних конфігурацій використання влади та ідеології. Сам політичний простір визначається автором як своєрідна надбудова над простором соціальним, проте ключовим об'єктом функціонування політичного простору виступають модуси – динамічні структури, що орієнтовані на постійну взаємодію один з одним щодо відтворення упорядкованого політичного простору. Зокрема, запропонована автором концепція модусів більш детально і достатньо цікаво розкривається здобувачем під час виявлення сучасних гегемоністських порядків на прикладі.

Також на увагу заслуговує міждисциплінарний аналіз щодо визначення поняття «імперія», а також опис функціонування імперських порядків. Багато дослідників аналізували імперії в контексті різних наукових підходів і парадигм, однак здобувач підійшов до цього питання з іншого боку: він продемонстрував просторовий характер імперського порядку, який ліг в основу сучасного глобального простору і є логічним відображенням глобалізації. Пояснення процесів глобалізації в контексті геополітичного протистояння як наслідок «постімперського стану» конкретних держав є важливим доповненням щодо візуалізації авторського моделі упорядкування політичного простору. Власне, спроба здобувача виділити три типи сучасних імперій – американський, китайський та російський – засновується не лише на «імперському минулому» означених політій, але й на їхній ролі в сучасному глобальному світі: конструювання власних та безальтернативних політичних порядків, відтворення імперських ідеологій, просторовий характер осмислення своєї «цивілізаційної» ролі.

Окрім того, в дисертаційному дослідженні вперше концептуалізовано сучасну державу, імперію, міжнародні організації та транснаціональні корпорації як політичні форми організації простору, які застосовують різні механізми операціоналізації простору (територіалізація, детериторіалізація, ретериторіалізація) для конституювання власного, унікального та виняткового політичного порядку; використовують процеси глобалізації для розширення власного геополітичного впливу і просування власних інтересів. Такий, на перший погляд, «виклик» існуючим парадигмам у політичній науці має на меті цілком раціональне завдання: продемонструвати, що сучасні дослідники повинні позбавлятися

«шлейфу» державоцентричності та принципу територіалізму як домінуючих та безальтернативних підходів, за допомогою яких пояснюються соціально-політичні процеси. На мою думку, це досить сміливий дослідницький підхід, який здобувач не лише пропонує, але й науково обґрунтовує в тій частині дисертаційного дослідження, яка присвячена аналізу гегемонії та виявленню гегемоністських порядків (глобального месіанського, глобального прагматичного та регіонального). Тобто гегемоністський порядок допомагає виявити логіку діяльності політичної форми організації простору, зокрема в контексті різних логік управління просторовими мережевими потоками влади – державний, імперський, транснаціональний.

Дискусійні положення дисертації. Відзначаючи високий теоретико-методологічний рівень дисертаційної роботи, яка була надана для рецензування, її практичну значимість та науково-обґрунтовану новизну, маємо звернути увагу на деякі дискусійні моменти, які б або доповнили дисертаційне дослідження, або, навпаки, залишились поза увагою здобувача.

- 1) По-перше, здобувач частково торкається теми російсько-української війни, особливо під час розкриття універсального та повсякчасного характеру глобалізаційних процесів, проте далі в роботі ми майже не знаходимо авторської апеляції до такої важливої глобальної події. На нашу думку, більш широке використання російсько-української війни в контексті переосмислення імперськості могло б допомогти краще висвітлити постімперську і постколоніальну логіку імперського центру та периферії.
- 2) По-друге, здобувач демонструє не лише політичний аспект глобалізації, але й культурний, економічний та технологічний. Зокрема, він наголошує на важливості військово-технологічного розвитку для забезпечення розширення власного впливу конкретною державою або імперією (тут він продовжує інституційну традицію В. Макнілла, Ч. Тіллі та М. Кревельда). Утім, на нашу думку, автору б допомогла розкрити мережевий характер сучасних імперій наявність аргументів щодо сучасних інформаційних та цифрових технологій, зокрема під час воєнних конфліктів, соціальних рухів або діяльності міжнародних організацій.

Висловлені зауваження жодним чином не ставляють під сумнів наукову новизну, теоретичну та практичну значимість отриманих результатів, а мають характер наукової дискусії та виступають рекомендаціями для подальшої наукової діяльності здобувача.

Повнота викладу одержаних результатів. Основні наукові положення та результати дисертаційного дослідження викладені здобувачем у 12 наукових публікаціях, зокрема у 4 статтях у фахових наукових виданнях України; 4 наукових статтях в міжнародних журналах, що входять до Scopus та/або Web of Science; 4 тезах доповідей, які опубліковані за результатами виступу здобувача на всеукраїнських та міжнародних конференціях і форумах. У самому дисертаційному дослідженні логічно, послідовно та обґрунтовано викладається матеріал, широко та майстерно використовується теоретико-методологічна база, а також наводяться емпіричні матеріали, що допомагають більш детально розкрити проблематику дослідження.

Дотримання академічної доброчесності. На підставі вивчення тексту дисертації здобувача, наукових праць здобувача та Протоколу контролю оригінальності (перевірку наявності текстових запозичень виконано в антиплагіатній інтернет-системі Strikerplagiarism.com) встановлено, що дисертаційна робота виконана самостійно, текст дисертації не містить плагіату (Коефіцієнт подібності 1 = 0,39%; Коефіцієнт подібності 2 = 0,00%), дисертація відповідає вимогам академічної доброчесності.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження виконано здобувачем самостійно, усі сформульовані в ньому положення та висновки з рекомендаціями обґрунтовані на основі особистих досліджень здобувача. Для аргументації окремих положень використані праці інших науковців, на які зроблені відповідні посилання. В індивідуальних наукових працях застосовано лише авторські ідеї та розробки. Автором опрацьовано величезний пласт наукової літератури, зокрема англійської, не лише класичної, але й сучасних науковців (політологів, соціологів, істориків тощо).

Дисертація Запорожченка Руслана Олександровича на тему «Політичні форми організації простору в контексті сучасних глобалізаційних процесів» відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44. Дисертація оформлена згідно з вимогами Наказу МОН України від 12.01.2017 року № 40 (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки № 759 від 31.05.2019).

Загальний висновок. Вважаю, що дисертаційна робота Запорожченка Руслана Олександровича на тему «Політичні форми організації простору в контексті сучасних глобалізаційних процесів» є самостійною і завершеною кваліфікованою науковою працею на правах рукопису, яка має високий рівень науково-теоретичного обґрунтування, наукову новизну та практичне значення не лише для вітчизняної політичної науки. Відповідно, Запорожченко Руслан Олександрович заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктор філософії з галузі знань 05 – Соціальні та поведінкові науки за спеціальністю 052 – Політологія.

Рецензент

професор кафедри політології
філософського факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна,
доктор політичних наук, доцент

Марина ШАПОВАЛЕНКО

підпис Марини Шаповаленко засвідчую
Начальник відділу кадрів
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Олена ГРОМИКО

Онлайн сервіс створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

ПРОТОКОЛ
створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

Дата та час: 11:48:29 07.11.2023

Назва файлу з підписом: Рецензія Шаповаленко М.В..pdf.p7s
Розмір файлу з підписом: 223.2 КБ

Перевірені файли:

Назва файлу без підпису: Рецензія Шаповаленко М.В..pdf
Розмір файлу без підпису: 206.0 КБ

Результат перевірки підпису: Підпис створено та перевірено успішно. Цілісність даних підтверджено

Підписувач: Шаповаленко Марина Володимирівна

П.І.Б.: Шаповаленко Марина Володимирівна

Країна: Україна

РНОКПП: 2217823524

Час підпису (підтверджено кваліфікованою позначкою часу для підпису від Надавача): 11:48:04 07.11.2023

Сертифікат виданий: КНЕДП ЦСК АТ «Ощадбанк»

Серійний номер: 1501C0

Алгоритм підпису: ДСТУ-4145

Тип підпису: Удосконалений

Тип контейнера: Підпис та дані в CMS-файлі (CAAdES)

Формат підпису: З повними даними ЦСК для перевірки (CAAdES-X Long)

Сертифікат: Кваліфікований

**Голові разової спеціалізованої вченої ради
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна
професору Валентині ШАМРАЄВІЙ
61022, м. Харків, майдан Свободи, 4**

РЕЦЕНЗІЯ

офіційного рецензента,

професора кафедри соціології соціологічного факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна,
доктора соціологічних наук, доцента Голікова Олександра Сергійовича
на дисертаційну роботу Запорожченка Руслана Олександровича
«Політичні форми організації простору
в контексті сучасних глобалізаційних процесів»,
подану на здобуття наукового ступеня доктор філософії
з галузі знань 05 – Соціальні та поведінкові науки
за спеціальністю 052 – Політологія

Актуальність теми дисертаційної роботи. Наприкінці першої чверті двадцять першого століття попередні тридцять років були поставлені під сумнів – не епістемологічно, а перш за все практично. Глобалізація у тому вигляді розподілу простору, його експлуатації та позначення, якою вона існувала у «фукуямівському» світі, зазнала перегляду як з боку глобальних акторів (причому не тільки зацікавлених в перегляді з позиції дарендорфівських «претендентів», як це роблять КНР та РФ, але й таких, що знаходяться в позиції еліасівського істеблішменту – США та ЄС). На концептуальному (хоча й не науково-епістемологічному) рівні лише за останні декілька років були висунуті неоднозначні та дуже дискусійні концепти штибу «капіталізму стейкхолдерів» (К. Шваб) та «суспільства шерингу» (Іда Аукен).

На це накладаються:

а) на мегарівні – геополітичні та глобально-політичні контро-, пер-, ін- та субверсії. Це стосується і військових дій, і економічних протистоянь, і реінтерпретації

ролі та функцій економічних санкцій, і перші спалахи «Першої Інфраструктурної війни», як це вже позначили деякі спостерігачі, і загострення боротьби на периферіях глобальної системи сучасного світу (зокрема, в Африці та Близькому Сході);

б) на макрорівні – переосмислення місця та ролі держави як соціополітичного феномену та як просторової об'єктивації. Соціологи, політичні науковці, геополітики все частіше доходять концептів «мережевої держави», «позапросторової держави», «держави на аутсорсі» тощо. Також на цьому рівні відбувається перегляд проблематик безпеки, суверенітету, міжнародного права, «правил існування глобального світу», де суб'єктність (в тому числі в (ре)конструюванні політичного простору глобального світу) всіх учасників взаємодії перевстановлюється, реаргументується, оспорюється;

в) на мезорівні – процеси оспорювання (з боку «аутсайдерів») та захисту (з боку «істеблішменту») глобального порядку, говорячи мовою Н. Еліаса) способів та інструментів, інститутів та практик структурування політичного та іншого просторів. Інсталяція та інституціоналізація нових інститутів та практик – від військових до імітаційно-демократичних, від економічних до інфраструктурних, від гуманітарних до культурних – потребує окремої уваги дослідників в цьому вимірі. Саме тут породжуються епіфеномени, ексцеси та ексцентриситети сучасної глобальної системи (релігійний екстремізм, політичний партикуляризм, демократичний абсентеїзм, неоавторитаризм, локалістський популізм, новітні форми націоналізму тощо);

г) на мікрорівні – формуванням нових спільнот (які М. Маффесолі, наприклад, назвав неотрайбами неономадів), мозаїки «мікронаративів» (у значенні Ж.-Ф. Ліотара) відносно бачення суспільного та політичного простору, його «оформлення» та практикування в умовах глобалізації, нові перевизначення відносин соціальних груп відносно глобальних вимірів політичного простору (як це відбувається в тому числі у ситуації війни в Україні, наприклад).

Ці драматичні трансформації на всіх чотирьох рівнях наочно аргументують та підмуровують ту проблематику та теорематику, яку розглядає здобувач Запорожченко Р.О. у своєму дисертаційному дослідженні. Зокрема, він звертається до політичних аспектів просторового виміру глобалізаційних процесів, в межах яких його цікавлять динаміка державо центричності, новітні конфігурації політичного простору, гегемоністські практики та структури, зокрема імперія як форма політичного порядку та як політичне оформлення організації простору. У цьому світлі як актуальність, так і

проблемна ситуація не викликають жодних сумнівів як на онтологічному, так і на гносеологічному рівнях: новітній переопис та реконцептуалізація цих процесів уявляється важливою не тільки концептуально та методологічно, але й онтологічно. Адже нові форми імперських та гегемоністських способів організації глобального простору, проблематизація держави, вихід на перший план інших форм організації простору (глокальних, регіональних тощо) кидають виклик традиційній «державоцентричності» не тільки в світлі глобалізації, але й з точки зору історичної динаміки та перспектив розвитку держави. Тут категоріально-понятійний ряд, що його пропонує здобувач, уявляється важливим концептуальним кроком на шляху осмислення цих процесів – а це такі поняття, як «політичний простір», «форми політичного простору», «політичні форми організації простору», «гегемоністський порядок», «альтернативні політичні форми організації простору», «імперська логіка управління», «державна логіка управління» тощо. Міждисциплінарна перспектива цих понять цілком очевидна і видається необхідною до реалізації в подальших дослідженнях.

Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому і оформлення. Дисертація у відповідності до вимог до дисертаційної роботи складається з анотації, списку публікацій автора дисертації, змісту, вступу, трьох розділів (кожен з яких містить три підрозділи), висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи складає 295 сторінки, з яких основного тексту – 253. Список використаних джерел налічує 277 найменувань, з яких 267 – іноземною мовою. У вступі, як і мається це бути, описано актуальність теми, ескізно змальовано проблемну ситуацію (нехай і не експліцитно показано), визначено мету і основні завдання, об'єкт і предмет дисертаційного дослідження, визначено основні теоретико-методологічні підходи, що використовуються в дисертації. Автор демонструє наукову новизну, а також теоретичне і практичне значення одержаних результатів.

У *розділі 1* викладено підходи до дослідження політичного простору в контексті глобалізації, зокрема а) визначення характеристик глобалізації як сукупності процесів, б) проблематика державоцентричності та територіалізму; в) теорематика політичного простору як категорії, видової відносно категорії простору (поруч з категорією «соціальний простір»); г) вибудовано підпорядковані поняття штибу «політичні форми організації простору» та «конфігурації упорядкування політичного простору». Тут автор

звертається до широкого спектру теорій простору – від Канта до Гегеля, від Лефевра до Фуко, від Зіммеля до Бурдьє. На с. 69 він пропонує авторську модель упорядкування політичного простору (див. рис. 1.3), яка видається комплексною, але занадто складною та важко використовуваною. Що, між іншим, і спостерігається в подальшому: у розділах 2-3 використання цієї моделі якщо і відбувається, то непрозоро та неочевидно.

У *розділі 2*, власне, пропонується один з найважливіших, як видається, елементів авторської моделі упорядкування простору на прикладі просторових особливостей функціонування імперій. Автор здійснює ґрунтовний огляд проблематик імперії, «світ-імперії» (за І. Валлерстайном), просторові аспекти побудування світ-імперії (Дж. Аррігі), ідеологічні компоненти імперії (М. ван Кревельд), відтворення механізмів обмеження автономії (Ш. Ейзенштадт), цивілізаційні виміри та геоісторичні аспекти імперій, геополітичну концепцію тощо. Тут автор звертається до проблематик імперії як форми простору, як співвіднесенням з гегемонією, як консолідації влади та релігії, як хронотопу, як форми політичного порядку, як геополітичного проекту, як відцентрової форми управління, як мережевої системи, як втілення глобалізації, узагальнюючи все це в ідеї імперії як політичної форми організації простору (підрозділ 2.2) та в дослідженні глобалізаційних вимірів сучасних імперій на прикладі США, КНР та РФ.

У *розділі 3* автор звертається до аналізу трьох типів гегемоністських порядків, в межах яких відбуваються глобальні процеси перерозподілу влади і геополітичної компресії, в тому числі визначаючи оптимальні стратегії (моделі) співіснування політичних форм організації простору в глобальному середовищі. Тут він підіймає питання бінарності «кордони – простір», репрезентацій глобального, територіалізацій та детериторіалізацій, гегемоністського порядку, просторової інтерпретації держави за М. Фуко, держави як кодифікації, колізії відносин держави та імперії, специфіки глобалізації в цих сенсах тощо. Широка та різноманітна картина, яку пропонує дисертант, є цікавою та безумовно авторськи сконструйованою, однак вона не позбавлена певних недоліків, які, втім, не впливають на ключові концептуальні якості та теоретичні узагальнення автора.

У *висновках* автор акцентується на виконанні ним поставлених наукових завдань, на досягненні мети, а також конкретизує теоретичну та практичну значимість одержаних результатів. *Список використаних джерел* складається здебільшого з англійської

наукової літератури (більш як на 95%), у тому числі й такою, що видана за останні три роки, тобто автор відслідковує і використовує світові політологічні тренди.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, що містяться в дисертації. Основні наукові положення дисертаційного дослідження були опубліковані у фахових (чотири статті, з них одна у співавторстві) та міжнародних наукових журналах, що входять до наукометричних баз Scopus та/або Web of Science (чотири статті, з них одна у співавторстві). Також результати дослідження були представлені на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях, круглих столах і семінарах, у тому числі в ході участі в стипендіальних та грантових міжнародних програмах США, Австрії, Німеччини. Основні положення та результати дисертаційного дослідження уявляються науково обґрунтованими, підтвердженими або теоретичними моделями, або емпіричними ілюстраціями, а отже – можуть вважатися достовірними або як мінімум обґрунтовано гіпотезованими.

Структура ж дисертаційного дослідження хоча і містить деякі дискусійні моменти (наприклад, уявляється, що розділи 1.1-1.2 та, з іншого боку, розділ 3.2 суттєво дублюють на концептуальному рівні, і варто було більш прозоро та однозначно диференціювати їх; окрім того, уявляється, що розділ 1.1 мав би бути останнім розділом в межах розділу 1), але в цілому уявляється достатньо логічною, обґрунтованою в своїй послідовності, внаслідок чого виклад дисертаційного матеріалу організується достатньо прозоро, зрозуміло, поєднано.

Наукова новизна одержаних результатів. Автор претендує на цілу низку унікальних та вперше отриманих як для української, так і для світової політичної науки, зокрема, він звертається вперше до дослідження політичних форм організації простору як «сучасних політій», які по-різному використовують політичний простір, територію й кордони за допомогою механізмів територіалізації, детериторіалізації та ретериторіалізації в контексті проявів процесів глобалізації, в тому числі концептуалізуючи «політичний простір» на базі політизації соціального простору і протиставленні «політики» та «політичного» в інтерпретації Жака Рансьєра і Алена Бадью, а отже, визначаючи його як соціальну інтерпретацію фізичного локусу, наділену дискурсивними, символічними та ціннісними якостями. Простір він епістемологічно

упорядковує на основі конфігурацій політичного порядку (осьового та орбітального), в основі якого знаходиться система універсального контролю (за населенням, територією та мобільністю), що спирається на інструменти владних відносин (гегемонія, суверенітет, панування) та структури ідеології (ідеологічні та репресивні). Виходячи з цього, здобувач бінарно характеризує імперську та державну логіки управління, як засновані на дихотомії «простір – територія» та, відповідно, концептуалізує імперію та національну державу як політичні форми організації простору, які застосовують механізми територіалізації, детериторіалізації та ретериторіалізації для конструювання та конституювання політичного порядку, використовують процеси глобалізації як інструмент розширення та розповсюдження власного впливу – геополітичного, ідеологічного, економічного, інституційного. Також здобувач окремо звертається до розрізнення імперського та державного суверенітету як логік управління простором і територією та способів реалізації системи владних відносин. На базі цього всього він пропонує авторську концептуальну інтерпретацію гегемонії як процесу розповсюдження влади й упорядкування політичного простору, в основі якої знаходяться модуси (капіталу, сили, владних відносин, ідеології) – динамічні характеристики, що в комплексній взаємодії на структурно-функціональному та нормативно-ціннісному рівнях забезпечують відтворення гегемоністського порядку, а на цій основі – визначає три панівні типи гегемоністських порядків та досліджує їх на конкретних кейсах. Видається, що тут він пропонує зависоку деталізацію пунктів своєї новизни, деякі з яких цілком можна агрегувати, поєднати та представити більш цілісно.

Також здобувач цікаво намагається вдосконалити та розвивати цілу низку класичних та сучасних політологічних теорій, зокрема: а) концепцію гегемонії А. Грамші, зокрема у розумінні історико-політичного блоку як глобального союзу політичних акторів, заснованого на спільності нормативно-ціннісної системи; б) концепцію суверенітету, пропонуючи дві логіки реалізації суверенної влади – імперську (іманентну) та державну (перманентну), а виокремлюючи абсолютний та відносний суверенітети як просторові особливості архітектоніки системи владних відносин; в) концепцію гегемоністських порядків, виділяючи локальний, регіональний та глобальний гегемоністські порядки, а також сублокальний, субрегіональний та субглобальний гегемоністські порядки; г) теорію виникнення та розвитку держави, пропонуючи чотири принципи, які лежать в основі сучасної держави – раціоналізацію,

індустріалізацію, централізацію та кодифікацію; д) теорію світ-системного аналізу, пропонуючи інтерпретацію центр-периферійних відносин як механізму реалізації влади за допомогою концентрації засобів примусу і насильства; е) інтерпретацію глобалізації як процесуальності політичних форм організації простору.

Дискусійні положення дисертації. Зазначаючи ґрунтовність та наявний необхідний теоретико-методологічний рівень рецензованої дисертаційної роботи, її значущість в теоретичному та практичному вимірах, її новизну та концептуальну підмурованість, все ж ми маємо звернути увагу на певні дискусійні моменти, варті, з нашої точки зору, більш детального аналізу та серйозної уваги.

- 1) По-перше, зазначені нами мезорівневі процеси оспорювання (з боку «аутсайдерів») та захисту (з боку «істеблішменту») глобального порядку, говорячи мовою Н. Еліаса) способів та інструментів структурування політичного та іншого просторів, з нашої точки зору, не отримали достатнього розкриття та аналізу з боку дисертанта. Це може пояснюватися специфікою оптики політичної науки, однак, з нашої точки зору, багатство та арсенал цих інститутів та практик (військові, політичні, імітаційно-демократичні, економічні, інфраструктурні, гуманітарні, культурні) має бути більш детально розкритим з використанням неоінституційної, історичної (зокрема і інструментарію «історичної соціології») та соціолого-синтетичної методології, як нам видається.
- 2) По-друге, здобувач звертається до великого обсягу різноманітних теорій та концепцій, однак здійснює це дещо *ad hoc*. Класифікаційна, типологічна, таксономічна, а слідом за тим – і кодифікаційна діяльність здобувача, на жаль, обмежується лише декількома (і достатньо локальними, несміливими) спробами та перш за все здійснюється в бінарному, дихотомізуючому дизайні. Причому це стосується як ґносеологічного аспекту (тобто перерахування та аналізу концепцій), так і онтологічного аспекту (тобто упорядкування виявлених ним явищ, процесів). Показово, що ця певна хаотичність проявляється і в тому, що неупорядкованість стосується відносин між рівнями новизни, наприклад: коли здобувач приписує найвищому рівню новизни виявлення двох типів суверенітету, а найнижчому рівню новизни – подальший

розвиток концепції територіального суверенітету. Ми схильні цей модельний приклад інтерпретувати лише як результат великого обсягу концептів та ідей, до яких звертається дисертант – і в яких, відповідно, дещо губиться;

- 3) По-третє, здобувач намагається поєднувати до аргументації визначення та опису гегемонії емпіричні дані. Однак деякі з цих даних видаються дещо іррелевантними. Зокрема, аргументація через номінальний ВВП давно вже вважається іррелевантною – з огляду на існування показнику ВВП за ПКС; точно так же оцінка, наприклад, геополітичного та гегемоністського статусу КНР наводиться за оцінками та рейтингами західних джерел, дослідників та агенцій, що цілком може бути поставлене під сумнів; окрім того, запропонована статична картина не говорить майже нічого, і аналіз гегемоністської картини потрібно було б динамізувати, як нам видається, для отримання більш комплексної та цілісної картини.

Запропоновані до роздумів зауваження жодним чином не претендують на спростування висунутих дисертантом положень та не ставлять під сумнів значущість чи новизну дисертаційних результатів; ми їх пропонуємо як аналіз потенційних «точок росту» та подальших напрямків дослідження, а також концептуального збагачення науково-методологічної та дослідницької бази та арсеналу дослідження.

Повнота викладу одержаних результатів. Основні наукові положення та результати дисертаційного дослідження достатньо детально та змістовно викладені здобувачем у 12 наукових публікаціях, зокрема у 4 статтях у фахових наукових виданнях України; 4 наукових статтях в міжнародних журналах, що входять до Scopus та/або Web of Science; 4 тезах доповідей, які опубліковані за результатами виступу здобувача на всеукраїнських та міжнародних конференціях і форумах. З цих публікацій 10 здійснені одноосібно та дві – у співавторстві з науковим керівником.

Дисертаційний матеріал викладено, з нашої точки зору, цілком послідовно, достатньо логічно та внутрішньо пов'язано, логічні переходи як всередині розділів, так і між розділами здійснюються логічно. Використовувані теорії Запорожченко Р.О. використовує з демонстрацією власної зауреності у тему, з апеляцією до широких контекстів, наводить цікаві власні роздуми та доречні емпіричні ілюстрації та аргументи.

Дотримання академічної доброчесності. На підставі вивчення тексту дисертації здобувача, наукових праць здобувача та Протоколу контролю оригінальності (перевірку наявності текстових запозичень виконано в антиплагіатній інтернет-системі Strikeplagiarism.com) встановлено, що дисертаційна робота виконана самостійно, текст дисертації не містить плагіату (Коефіцієнт подібності 1 = 0,39%; Коефіцієнт подібності 2 = 0,00%). Отже, дисертація, згідно з представленими даними та аналізом тексту роботи, відповідає вимогам академічної доброчесності.

Особистий внесок здобувача. Згідно з наявними даними та представленими до рецензування матеріалами дисертаційне дослідження було виконано здобувачем самостійно, усі сформульовані в ньому положення та висновки з рекомендаціями обґрунтовані на основі одноосібних досліджень. Автор здійснив фундаментальний огляд та реферування сучасної наукової літератури, зокрема англомовної (яка складає близько 95% всього обсягу списку літератури – а саме 267 з 277 джерел), причому звертаючись не лише до класичного спадку, але й сучасних дослідників (політичних науковців, соціологів, економістів, культур-аналітиків, істориків тощо), і з-поміж цього огляду, безумовно, для аргументації окремих положень та теоретико-методологічних засад роботи були використані праці інших науковців, і це використання супроводжується відповідними посиланнями. В індивідуальних та одноосібних наукових працях застосовано лише авторські ідеї та розробки – окрім двох статей, зроблених у співавторстві з Вінниковою Н.А., і відносно яких надані вичерпні пояснення, а також продемонстровано, саме авторські напрацювання, здійснені в межах цих статей є значущими для дисертаційної роботи.

Вважаю, що Запорожченко Р.О. вибудував свою дисертацію «Політичні форми організації простору в контексті сучасних глобалізаційних процесів» у повній відповідності до вимог Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44. Дисертація оформлена згідно з вимогами Наказу МОН України від 12.01.2017 року № 40 (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки № 759 від 31.05.2019).

Загальний висновок. Вважаю, що Запорожченко Руслан Олександрович представив цілком самостійну та завершену кваліфікаційну наукову працю на правах рукопису, а саме дисертаційну роботу на тему «Політичні форми організації простору в контексті сучасних глобалізаційних процесів». Зазначена робота має підстави вважатися такою, яка має необхідний рівень науково-теоретичного обґрунтування, оригінальну та авторськи сформульовану наукову новизну, а також практичне значення не лише для вітчизняної, але й для європейської та світової політичної науки.

Відповідно, Запорожченко Руслан Олександрович цілком заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктор філософії з галузі знань 05 – Соціальні та поведінкові науки за спеціальністю 052 – Політологія.

Рецензент

професор кафедри соціології
соціологічного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна,
доктор соціологічних наук, доцент

Олександр ГОЛІКОВ

підпис Олександра Голікова засвідчую
Начальник відділу кадрів
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Олена ГРОМИКО

Онлайн сервіс створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

ПРОТОКОЛ
створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

Дата та час: 22:49:29 05.11.2023

Назва файлу з підписом: Голіков_О_С_Рецензія_на_дисертацію_Запорожченка_Р_О_.pdf
Розмір файлу з підписом: 260.5 КБ

Перевірені файли:

Назва файлу без підпису: Голіков_О_С_Рецензія_на_дисертацію_Запорожченка_Р_О_.pdf
Розмір файлу без підпису: 236.6 КБ

Результат перевірки підпису: Підпис створено та перевірено успішно. Цілісність даних підтверджено

Підписувач: ГОЛІКОВ ОЛЕКСАНДР СЕРГІЙОВИЧ

П.І.Б.: ГОЛІКОВ ОЛЕКСАНДР СЕРГІЙОВИЧ

Країна: Україна

РНОКПП: 3070007714

Організація (установа): ФІЗИЧНА ОСОБА

Час підпису (підтверджено кваліфікованою позначкою часу для підпису від Надавача): 22:49:26
05.11.2023

Сертифікат виданий: КНЕДП АЦСК АТ КБ "ПРИВАТБАНК"

Серійний номер: 5E984D526F82F38F04000000850423010FDB7204

Алгоритм підпису: ДСТУ-4145

Тип підпису: Удосконалений

Тип контейнера: Підпис PDF-файла (PAdES)

Формат підпису: З позначкою часу від ЕП (PAdES-B-T)

Сертифікат: Кваліфікований

**Голові разової спеціалізованої вченої ради
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна
професору Валентині ШАМРАЄВІЙ
61022, м. Харків, майдан Свободи, 4**

ВІДГУК

офіційного опонента, завідувача кафедри політичних наук і права Соціально-гуманітарного факультету Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського, доктора політичних наук, професора Наумкіної Світлани Михайлівни на дисертаційну роботу Запорожченка Руслана Олександровича «Політичні форми організації простору в контексті сучасних глобалізаційних процесів», подану на здобуття наукового ступеня доктор філософії з галузі знань 05 – Соціальні та поведінкові науки за спеціальністю 052 – Політологія

Обґрунтування вибору теми дослідження. Сьогодні ми спостерігаємо чергові міжнародні процеси, які направлені, перш за все, на переформатування і трансформацію глобальної політичної системи. Усталений неоліберальний глобальний порядок, який ґрунтується на провідній ролі Сполучених Штатів Америки та їхніх союзників, зазнає прямого та опосередкованого впливу з боку Китаю, Російської Федерації та інших країн, які намагаються запропонувати альтернативні устрої міжнародного порядку. Зокрема, нещодавня зустріч в Пекіні представників китайської ініціативи «Один пояс – один шлях» наочно демонструє конкретні дискурсивні практики: позиціонування цієї ініціативи як альтернативного глобального порядку. Відповідно, актуальність теми, яку досліджує Запорожченко Р.О., демонструє важливість визначення основних моделей співіснування різних глобальних акторів у системі міжнародних відносин, адже агресивна налаштованість деяких з них провокує низку

соціальних, політичних, економічних або воєнних конфліктів, зокрема російсько-українська війна, чергове загострення палестино-ізраїльського конфлікту, взаємна політика санкцій США та Китаю тощо, загострення регіональної ситуації в Південно-Азіатському регіоні тощо.

У контексті зазначених процесів є дуже важливим визначення, перш за все, геополітичної та геостратегічної ролі глобальних акторів на міжнародній арені. У тому числі, це пов'язано з необхідністю і дослідження глобалізації як універсалістського процесу, й аналізу постімперського простору, і виявлення просторових особливостей функціонування сучасних політичних порядків. Тож поставлена Запорожченко Р.О. мета дослідження, а також завдання наочно демонструють комплексний історико-політологічний та міждисциплінарний підхід щодо спроби виявити ключові тенденції, що впливають на конфігурацію глобального порядку, зокрема в контексті відтворення різних гегемоністських порядків, використання глобалізації як процесу розповсюдження власного впливу, виявлення ключових характеристик постімперських моделей управління територіями і простором, а також інтерпретації державної та імперської логік управління політичним простором. Відповідно, використання різних теоретико-методологічних підходів (світ-системний та системний аналізи, інституційний підхід, теорії міжнародних відносин тощо), а також активне залучення праць та ідей сучасних політологів, соціологів, істориків та економістів демонструє широкий методологічний спектр, за допомогою якого автор і будує власну модель упорядкування простору, за допомогою якої формується розуміння і процесів глобалізації, і процесів сучасних глобальних трансформацій.

Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому і оформлення.

Дисертація є завершеною науковою працею, яка має чітку структуру, логічну послідовність та оформлено відповідно до Постанови №40 МОН України від 12.01.2017 року «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації». Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. У *вступі* формулюється актуальність дослідження, мета і завдання, а також продемонстровано ступінь розробленості наукової

проблематики, зокрема вказані як «класики» політичної науки, так і сучасні дослідники. У *розділі 1* автор зосереджує свою увагу на виявленні ключових характеристик глобалізації як неоднозначного та повсякчасного процесу, в основі якого знаходиться просторова логіка здійснення впливу і реалізації влади на різних учасників, які залучені до глобалізаційних процесів. Окрім того, автор виявляє, що саме політичний простір є головною і центральною характеристикою процесів глобалізації, за допомогою якої необхідно аналізувати поточну глобальну ситуацію. Тому широкий аналіз теоретико-методологічних підходів щодо вивчення таких категорій як «простір» та «соціальний простір» створюють основу для авторської концептуалізації «політичного простору» як соціальної інтерпретації фізичного локусу, який наділений дискурсивними, символічними та ціннісними якостями (с. 22). А саме поняття «політичний простір» автор пропонує розглядати як «механічну мережу політично сконструйованих соціальних кордонів та (дис)позицій, які розмежовують поля можливої дії за допомогою практик включення та/або виключення, і здійснюють контроль за регуляцією суспільних дискурсів» (с. 65). Окремо варто відзначити авторську модель упорядкування простору, яка ґрунтується на утворенні стійкого політичного порядку, в основі якого знаходяться дієві структури контролю, влади та ідеології, які допомагають відтворювати порядок.

У *розділі 2* автор виявляє основні форми політичного порядку, які виникали в процесі еволюції та ускладнення суспільства. Такі політичні порядки автор пропонує називати «політичними формами організації простору», щоби продемонструвати важливість принципів детериторіалізації і просторовості при визначенні конфігурацій упорядкування політичного простору. Зокрема, за основу береться політологічна категорія імперія, яку автор інтерпретує як «форму безальтернативного політичного порядку, що прагне до створення власного світу (з подальшим, але не обов'язковим, конституюванням гегемонії) та відтворення механізмів контролю за організованим політичним простором» (с. 112). Визначаючи особливості імперського порядку (створення власного світу, децентралізація, центр-периферійні відносини, просторовий характер реалізації

влади, експансіоністська політика тощо), автор демонструє схожість імперії та глобалізації. Власне, на основі запропонованого аналізу імперського порядку автор також пропонує визначати так звані «сучасні імперії», до яких він відносить США, Росію та Китай, апелюючи до структурно-функціональних та нормативно-ціннісних особливостей зазначених політичних систем.

У *розділі 3* автор показує реалізацію імперської влади в глобальному середовищі на прикладі гегемоністських порядків, серед яких: глобальний месіанський (американський), глобальний прагматичний (китайський) та регіональний (російський) гегемоністські порядки. В основі таких порядків знаходяться модуси, тобто динамічні характеристики гегемонії, до яких автор відносить модуси сили, влади, ідеології та капіталу (с. 141). Автор демонструє за допомогою аналітичних інструментів та порівняльного аналізу співвідношення різних модусів у різних типах гегемоністського порядку, зокрема пропонує враховувати не лише економічний або воєнний показники, як це, зазвичай, пропонують робити дослідники, але й соціокультурні, ідеологічні й геополітичні фактори, які зумовлюють інтенсивність реалізації влади у глобальному просторі. Такий новаторський підхід обумовлює широке коло питань, які у майбутньому можуть активно досліджуватися у розрізі різних напрямків, зокрема таких, які стосуються влади, ідеології, гегемонії, суверенітету та глобалізації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота здобувача виконана на кафедрі політології філософського факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна та є частиною кафедральної теми «Розвиток політичної системи України в порівняльній та глобальній перспективі» (№ державної реєстрації 0119U102298).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Дисертаційне дослідження Запорожченка Р.О. спирається на широку та обґрунтовану у використанні теоретико-методологічну базу, яка представлена не лише «класичними» підходами, концепціями та теоріями в політичній науці, але й новітніми політологічними дослідженнями. Представлені результати наукових положень та

висновків, які сформульовані в дисертації, є обґрунтованими, спираються на ретельний порівняльний аналіз з використанням, у тому числі, емпіричних даних, зокрема від Міжнародного валютного фонду, Світового Банку, Організації Об'єднаних Націй, аналітичних центрів США, Європи та Азії тощо. Особливо хочемо відмітити новаторський підхід та оригінальне поєднання теоретичних підходів при написанні дисертаційного дослідження, зокрема, це стосується міждисциплінарного поєднання політологічних, соціологічних, історичних та філософських концепцій, які присвячені питанням імперії, політики, простору, влади, суверенітету, гегемонії, ідеології.

Наукова новизна досліджень та одержаних результатів. Наукова новизна дисертаційного дослідження не викликає сумнівів, а результати і положення, які виносяться здобувачем на захист, є обґрунтованими, повними та логічними. Особливо варто відмітити опрацювання здобувачем великої кількості англomовної літератури, зокрема й сучасних американських та європейських дослідників, що додає роботі «свіжого дихання» та демонструє її актуальність та наукову новизну. Також варто звернути увагу й на міждисциплінарний характер дослідження, що робить його не лише науково значимим, але й практичним з точки зору подальшої роботи, наприклад, впровадження проблематики дисертаційного дослідження в навчальні дисципліни або подання пропозицій для участі в грантах і науково-дослідних роботах.

Повнота викладу основних результатів дисертації в опублікованих працях. Основні результати та положення дисертаційного дослідження здобувача викладені ним у 12 наукових публікаціях, зокрема у 4 статтях у фахових наукових виданнях України, віднесених МОН України до категорії «Б», а також 4 статтях, які опубліковані в міжнародних наукових виданнях, включених до Scopus та/або Web of Science. Окремо звертаємо увагу на апробацію результатів дослідження, яка відбувалася не лише на всеукраїнських та міжнародних наукових та науково-практичних конференціях, але й під час реалізації індивідуальних програм (стипендії) для молодих дослідників в Україні, які фінансувалися науковими установами США, Австрії та Німеччини.

Дотримання академічної доброчесності. Ознайомившись із протоколом перевірки дисертаційної роботи на наявність запозичень, можна констатувати, що робота є майже на 100% унікальною, цитати та ідеї інших авторів мають відповідні посилання, які відображені у списку використаних джерел. Дисертаційна робота повністю відповідає вимогам академічної доброчесності.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації. Враховуючи означені вище сильні сторони дисертаційного дослідження, вимушені також звернути увагу на деякі дискусійні положення та зауваження, які потребують уточнення і доопрацювання у подальшій науковій роботі здобувача.

- (1) Автор поєднує у своєму дослідженні дві методологічні логіки – світ-системну та імперську. Це, на нашу думку, впливає на «змішування» термінології, тобто використання таких термінів як «імперія», «світ-імперія», «імперський світ». У такому контексті було б доцільним зупинитися на використанні або одного і конкретного терміну, або більш чітко пояснити власну інтерпретацію. Адже кожна із зазначених категорій базується на різних структурних позиціях – економічній (світ-імперія), геополітичній (імперія) та культурній (імперський світ).
- (2) У третьому розділі автор називає сучасні Китай, Індію, Іран і Росію «цивілізаційними державами» (с. 196), хоча при цьому автор також визначає Китай і Росію як приклади сучасних імперій. По-перше, три з чотирьох прикладів є державним утвореннями на території різних цивілізацій, адже відмінність, наприклад, між сучасної Індією та політичними організаціями на її території в минулому – дуже велика. Аналогічно можна сказати про Іран і Персію або Росію і Радянський Союз. У такому контексті автор, на нашу думку, підтримує «цивілізаційну інтерпретацію» щодо виникнення та розвитку імперій, що багатьма дослідниками ставиться під сумнів.
- (3) У висновках автор зазначає термін «геополітична компресія» (с. 205), який означає просторове стиснення світу під впливом глобальної конкуренції США та Китаю, що впливає на виникнення різних

біфуркаційних процесів. Проте, у самому дисертаційному дослідженні цей термін не використовується, а опис протистояння США та Китаю описується, скоріше, як різнобічність політичних порядків, аніж як приклад «геополітичної компресії», яка, на нашу думку, не просто призводить до стиснення простору, а провокує використання «жорсткої сили» як природньої реакції на проникнення іншого порядку до власного простору. І тут було б доречним виявити співвідношення такого «стиснення» не лише у контексті глобального простору (геополітики), але й в контексті глобалізації.

Утім означені пропозиції та зауваження жодним чином не впливають на загальне позитивне враження щодо проведеної здобувачем дослідницької роботи. Вони слугують тими напрямками потенційних досліджень, які допоможуть молодому науковцю стати кращим і конкурентнішим.

Загальні висновки щодо дисертаційної роботи. Дисертаційна робота Запорожченка Руслана Олександровича на тему «Політичні форми організації простору в контексті сучасних глобалізаційних процесів» є самостійною, завершеною кваліфікованою науковою працею, яка виконана автором на високому науковому рівні, має наукову новизну, теоретичну і практичну значимість, а результати є обґрунтованими. Здобувач продемонстрував високий рівень аналітичної роботи і вмілого використання різноманітної теоретико-методологічної основи, зокрема таких, що стосуються історії та теорії політології, політичних інститутів та процесів, міжнародних відносин та глобального розвитку. Сама робота є комплексною та міждисциплінарною, що надає їй теоретичної значимості.

Враховуючи актуальність дисертаційної роботи, її наукову новизну, теоретичне і практичне значення, а також дотримання академічної доброчесності й авторську новизну представлених результатів дослідження, вважаю, що дисертаційна робота Запорожченка Руслана Олександровича «Політичні форми організації простору в контексті сучасних глобалізаційних процесів» повністю відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та

скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (постанова Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44 зі змінами), та наказу Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації», а її автор заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктор філософії з галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки за спеціальністю 052 Політологія.

Доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політичних наук і права
Соціально-гуманітарного факультету
Державного закладу «Південноукраїнський
національний педагогічний
університет імені К.Д. Ушинського»

Світлана НАУМКІНА

Підпис Світлани Наумкіної засвідчую
Т.в.о. начальника відділу кадрів
Державного закладу «Південноукраїнський
національний педагогічний
університет імені К.Д. Ушинського»

Ірина СИЛЬЧЕНКО

Перевірка підпису на документі

Цей файл має накладені підписи

Все добре - ми перевірили!

Підписаний файл

Завантажте та прогляньте оригінальний файл на який було накладено підпис

 Відгук Наумкіної С.М..pdf

Накладені підписи

Наумкіна Світлана Михайлівна

Час підпису, підтверджений центром сертифікації

4 листопада 2023 р., 21:22

РНОКПП

1968507942

Сертифікат виданий

"Дія". Кваліфікований надавач електронних довірчих послуг

Серійний номер

382367105294AF97040000007FAD5F0011FD9901

**Голові разової спеціалізованої вченої ради
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна
професору Валентині ШАМРАЄВІЙ
61022, м. Харків, майдан Свободи, 4**

ВІДГУК

офіційного опонента, професора кафедри політології та міжнародних відносин Інституту гуманітарних та соціальних наук Національного університету «Львівська політехніка», доктора політичних наук, професора **Хоми Наталії Михайлівни** на дисертаційну роботу **Запорожченка Руслана Олександровича** «Політичні форми організації простору в контексті сучасних глобалізаційних процесів», подану на здобуття наукового ступеня доктор філософії з галузі знань 05 – Соціальні та поведінкові науки за спеціальністю 052 – Політологія

Актуальність теми дисертаційного дослідження.

Концептуалізація політичного простору, який в умовах глобалізації динамічно видозмінюється, є новітнім і малодослідженим напрямком вітчизняної політичної науки. Нинішня соціально-політична турбулентність у глобальному масштабі породжує дослідницький інтерес до пізнання процесів співіснування різних політичних форм організації простору. Уважаємо на часі появу наукового дослідження, яке осмислює способи співіснування політичних форм організації простору, особливо з огляду на ті фактичні та потенційні загрози, які створюють новітні імперії. Дослідження теми зумовлене потребою політологічної інтерпретації глобалізації як процесу детериторіалізації та універсалізації глобального простору.

Актуальність тематики дослідження Р. О. Запорожченка зумовлена численними викликами та ризиками, з якими стикається політичний простір у процесі свого функціонування, коли відбуваються зіткнення інтересів різних політичних форм організації простору. Уважаємо, що розуміння характеру й динаміки змін політичного простору в умовах глобалізації задає параметри для подальших досліджень процесів глобального масштабу, які підривають чинний

міжнародний порядок, є викликом для демократії, прав людини, сталого розвитку і т. ін.

Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому і оформлення.

Дисертація виконана на кафедрі політології філософського факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Її тема пов'язана з науково-дослідною роботою кафедри «Розвиток політичної системи України в порівняльній та глобальній перспективі» (державна реєстрація № 0119U102298).

Рукопис дисертації складається з анотацій українською та англійською мовами, вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації – 284 сторінки, з яких 246 сторінок – основний текст. Робота ілюстрована 6 рисунками та 1 таблицею. Список використаних джерел налічує 279 найменувань, з яких 267 – іноземною мовою.

У **Вступі** обґрунтовано вибір теми дисертації, вказано зв'язок з науково-дослідною роботою кафедри, сформульовано основну мету і завдання, визначено об'єкт, предмет та методи дослідження. Перераховано основні наукові результати та їхню практичну значущість. Схарактеризовано особистий внесок здобувача, перелік публікацій, де представлено результати дисертаційної роботи.

У **Розділі 1 «Теоретико-методологічні засади дослідження політичного простору в контексті глобалізації»**, що має оглядовий характер, висвітлено сучасний стан досліджень політичних форм організації простору. Крізь призму глобалізації зроблено огляд підходів до розуміння державоцентричності та територіалізму. Представлено аналіз сучасного наукового політологічного дискурсу в частині виділення концептуальних особливостей політичного простору. З'ясовано конфігурації упорядкування політичного простору. Обсяг та якість проведеного аналізу вказують на високий рівень обізнаності автора дисертації з результатами сучасних наукових досліджень з проблематики, яка вивчається.

У **Розділі 2 «Просторові особливості функціонування імперій: геоісторична динаміка та політичний порядок»** запропоновано авторські підходи щодо розуміння імперії як форми політичного порядку та форми

організації простору. Дисертант аналізує та порівнює сучасні імперії на прикладах кейсів Китаю, Росії та США.

У **Розділі 3 «Сучасний глобалізований простір: способи функціонування та моделі (спів)снування політичних форм організації простору»** проаналізовано глобальний простір як проєкція глобалізації імперій, а також державу як політичну форму організації простору. У розділі приділено увагу альтернативним до глобалізації політичним формам організації простору (глокалізація, регіоналізація).

У **«Висновках»** перераховано основні наукові результати проведеного дослідження політичних форм організації простору в контексті сучасних глобалізаційних процесів. Усі висновки є обґрунтованими та становлять як наукову, так і практичну цінність. Дисертація має цілісний, завершений характер.

Аналіз змісту анотації до дисертації засвідчує її відповідність основним положенням, які викладено в тексті дисертації. Анотація не містить положень чи ідей, які не зазначені в основному тексті дисертації. Анотація подана українською та англійською мовами і є узагальненим коротким викладом основного змісту дисертації та основних результатів дослідження, що позначені елементами наукової новизни.

Дисертація оформлена українською мовою із дотриманням наукового стилю. Вона повністю відповідає чинним вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії». Дисертація оформлена згідно вимог МОН України.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Дисертація Р. О. Запорожченка характеризується системністю, послідовністю викладення матеріалу, чіткістю формулювань, обґрунтованістю основних висновків, рекомендацій та власної позиції.

Детальне ознайомлення з текстом дисертації Р. О. Запорожченка дає підстави стверджувати, що підхід дисертанта до аналізу предмета дослідження є ґрунтовним. Об'єкт і предмет дослідження визначені чітко й правильно, вони відповідають зазначеній темі. Мета дослідження сформульована науково-

виважено, а його завдання досить добре корелюють з вказаною метою щодо вирішення загальної важливої дослідницької проблеми – визначення способів співіснування політичних форм організації простору (імперій, держав, транснаціональних корпорацій, міжнародних об'єднань) як просторових політичних порядків під впливом глобалізаційних процесів.

Дисертація має логічну структуру, яка дозволяє розкрити позначені дослідницькі завдання та досягти поставленої мети. Висловлені наукові положення та висновки відзначаються науковістю та вірогідністю.

Дисертація містить нові, раніше не захищені наукові положення, які вважаємо достатньо обґрунтованими. Отримані в роботі наукові результати в сукупності розв'язують актуальну наукову проблему, що виявляється в визначенні способів співіснування політичних форм організації простору (імперій, держав, транснаціональних корпорацій, міжнародних об'єднань) як просторових політичних порядків під впливом глобалізаційних процесів.

Наукова новизна результатів дисертаційного дослідження полягає у тому, що дисертація є першим у вітчизняній політичній науці дослідженням способів співіснування політичних форм організації простору в контексті сучасних глобалізаційних процесів.

На схвалення заслуговують положення роботи, які відбивають новизну дисертації. Багато проблемних питань у вітчизняній політичній науці ставляться вперше, зокрема:

– характеристика політичних форм організації простору як сучасних політій, які по-різному використовують політичний простір, територію й кордони за допомогою механізмів територіалізації, детериторіалізації та ретериторіалізації в умовах глобалізації;

– пропозиція концептуальних меж визначення категорії «політичний простір»,

– авторське трактування концепції упорядкування політичного простору, яка ґрунтується на конфігураціях політичного порядку (осьового та орбітального);

- характеристика імперської та державної логіки управління, які ґрунтуються на дихотомії «простір – територія»;
- авторська концептуалізація імперії та національної держави як політичних форм організації простору;
- виявлення імперського та державного типів суверенітетів як різних логік управління простором і територією, а різних способів реалізації влади;
- авторська інтерпретація гегемонії як процесу розповсюдження влади й упорядкування політичного простору;
- визначення трьох панівних типів гегемоністських порядків сучасних імперій (глобальний месіанський, глобальний прагматичний та регіональний).

Повнота викладу основних результатів дисертації в опублікованих працях.

Основні теоретичні положення і висновки дисертації викладені у 12 наукових працях, з яких 4 статті – у наукових фахових виданнях України, 4 статті у закордонних періодичних наукових виданнях, що індексовані наукометричними базами Scopus та Web of Science (при цьому 3 з 4 відзначених публікацій є одноосібними) та 4 тезах наукових доповідей. Публікації чітко та повно відображають результати та висновки дослідження, які є достатньою мірою логічними та обґрунтованими.

Дотримання академічної доброчесності.

Дисертація є самостійним дослідженням Р. О. Запорожченка. Всі сформульовані в ній положення і висновки обґрунтовано на основі власних досліджень. Зроблено посилання на наукові праці здобувача, наведені в анотації. Перелік цих праць також міститься у списку використаних джерел. Усі публікації здобувача пов'язані з темою дисертації та розкривають її зміст. 10 публікації підготовлені без співавторства, 2 – у співавторстві. У дисертації не виявлено ознак академічного плагіату та інших порушень, що могли б поставити під сумнів самостійний характер виконаного автором дослідження.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації.

1. Автор у Розділі 1 представляє широкий спектр ідейних підходів щодо політичного простору. На нашу думку, більшість з проаналізованих досліджень доцільно було згрупувати в, умовно, підрозділі 1.1. – «Історіографія дослідження». У випадку ж автора, увесь масив різнопланових підходів було позиційовано як теоретико-методологічну основу дослідження й відсутні коментарі щодо того, чи поділяє дисертант ці погляди або ж має критичні оцінки, пропонує розвинути дискусію. Відтак, на нашу думку, у Розділі 1 дисертації доцільно було чітко відокремити історіографію проблематики дослідження від методології. На основі змісту Розділу 1 складно сформулювати враження про те, наскільки у темі політичних форм організації політичного простору в умовах глобалізації наявні «білі плями», а відтак – у чому дисертант вбачає свою візію в заповненні цих прогалів у політологічній концептуалізації предмета дослідження. Наявність історіографічного підрозділу дозволило б запобігти «розкиданню» по роботі пасажів з аналізом поглядів низки авторів, як-от виклад підходів щодо імперії А. Негрі та М. Хардта (с. 91-92), представників світ-системного аналізу (с. 93-98), історичного інституціоналізму (с. 98-104), структурно-функціонального підходу (с. 104-105) і т. ін.

2. Методологія дослідження, яку застосував дисертант, представлена як дуже розлога система методів (с. 21): світ-системний та інституційний підходи, неомарксизм та неовеберіанство, (пост)структуралізм, геополітичний підхід, критико-діалектичний підхід, структурно-функціональний та системний аналіз, факторний аналіз, компаративний аналіз, політологічний та соціологічний аналізи. Робота не дає уповні розуміння, як згадані методи допомогли реалізувати визначені завдання.

Також не зрозуміло, якими були робочі гіпотези автора, як він їх верифікував і чи були вони доведені, чи спростовані за результатами дослідження. Двічі автор уживає слово «гіпотеза» у тексті (с. 112, 178), однак тут це поняття виконує робочу роль припущення, а не слугує важливому завданню у вступі до дисертації створити нові горизонти пошуку, нові теоретичні перспективи пізнання теми.

3. Автор пропонує авторську модель упорядкування простору (с. 66). Безумовно, це новаторський підхід дисертанта, який, однак, спонукає до роздумів задля можливого удосконалення цієї моделі. Наведемо кілька міркувань:

а) в аналізі влади як частини системи універсального контролю дисертант вказує на роль «жорсткої», «м'якої» та «розумної» сили, однак упускає нині вкрай заактуалізовану діями особливо неоавторитарних режимів «гостру» силу (sharp power) (інформаційні операції впливу; інформаційний кібертероризм; маніпуляція громадською думкою; відволікання уваги від гострих проблем міжнародної взаємодії; активна робота з діаспорами для використання їх як провідників пропаганди і т. ін.);

б) дискусійним моментом є те, чи модель упорядкування політичного простору, запропонована автором, адаптивна для характеристики держав з різними типами політичних режимів. Упорядкування політичного простору, приміром, у ліберальних демократіях і неоавторитарних державах є відмінне. Якщо щодо недемократичних держав доцільний акцент на репресивному (краще – репресивно-каральному) апараті держави, то у демократіях функціонує контрольний-наглядний та судовий апарат;

в) потребує уточнення тези дисертанта проте, що *«ми працюємо з простором тоді, коли можемо його упорядкувати, з простором, для якого є притаманною певна регулярність та повторюваність інституційних практик, політичних процесів або політичної боротьби»* (с. 67). У такому випадку виникає питання: чи можна уважати, що відбувається робота з простором, тимчасово окупованим, анексованим, але який на конституційному рівні включений у територію держави?

4. Автор не ототожнює імперію з державою та критикує державоцентричність низки теоретико-методологічних підходів до аналізу імперій (с. 112, 155). Відтак не зрозуміло, хто саме (якщо не апарат держави) *«вибудовує мережу владних відносин і використовує систему універсального контролю як інструмент відтворення та легітимації імперського порядку»* (с.

112). Імперія у дисертанта ототожнюється з порядком, але хто, якщо не державні інститути, визначає «архітектуру» цього порядку та санкції за його порушення? Інша справа, що імперія завжди претендує на вплив та контроль за простором, який лежить поза межами території тої чи іншої держави-імперії. Можливо, імперію доцільно позиціювати як тип держави з власним розумінням «порядку» (як у межах своїх кордонів, так і поза ними), способів його підтримання, вираженим інтересом до геополітики та реалізації зовнішньої політики, схильністю до мілітаризації тощо?

Також зауважимо, що дисертант в аналізі імперій звертається до прикладів давнини (як от, Монгольська, Османська імперія (с. 128-131) та ін.). Але тогочасні імперії не функціонували в умовах нинішньої глобалізації, цифровізації, інформаційно-комунікаційної революції, сучасних безпекових викликів тощо. Тому для оцінки імперій в умовах глобалізації, на нашу думку, достатньо було зосередитися на поточних кейсах (як-от підрозділ 2.3) або й узяти ширший перелік неоімперій. В контексті останнього логічно звучав би аналіз неоосманізму та імперських амбіцій Р. Т. Ердогана.

5. При аналізі кейса Китаю як імперії доцільно, на нашу думку, звернутися до концепту «неоколоніалізм». Видається за доречний аналіз деструктивних наслідків ініціативи «Один пояс, один шлях» (про неї є лише згадка у роботі, с. 164) та «дипломатії боргової пастки». Коли мова йде про Китай як імперію, то доцільно посилити акцент на його надвеликому інтересі впливати на Індо-Тихоокеанський регіон. Одним з прикладів тут могла б бути політика кредитування Китаєм Шрі-Ланки (як-от спорудження глибоководного порту Хамбантога), через яку інфраструктурний об'єкт переданий у багаторічну оренду Пекіну. Проблема у тому, що такого типу угоди можуть істотно та надовго змінити баланс сил в Індо-Тихоокеанському регіоні.

Також доцільно звернути увагу, що останніми роками Китай почав вибудовувати нові форми узалежнення від себе інших держав з огляду на те, що є провідною країною видобутку та (особливо!) збагачення рідкісних металів і критичних мінералів (літій, мідь, кобальт тощо), необхідних для успішної

«зеленої» трансформації, «чистих» технології. Наостанок зауважимо, що більш науково коректно політичний режим Китаю позиціювати не як «авторитарний» (с. 164), а саме як «неоавторитарний».

Наведені нами міркування мають характер наукової дискусії, і, безумовно, не впливають на позитивну оцінку дисертаційного дослідження Запорожченка Р. О. та не знижують його науково-практичної цінності. Робота виконана на високому теоретико-методологічному рівні, є цілісною та завершеною.

Загальний висновок. Враховуючи актуальність дисертаційної роботи, її наукову новизну, теоретичне і практичне значення, вважаю, що дисертаційна робота Запорожченка Руслана Олександровича «Політичні форми організації простору в контексті сучасних глобалізаційних процесів» повністю відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (постанова Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44 зі змінами), та наказу Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації», а її автор заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктор філософії з галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки за спеціальністю 052 Політологія.

Офіційний опонент

доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політології
та міжнародних відносин
Інституту гуманітарних
та соціальних наук
Національного університету
«Львівська політехніка»

Наталія ХОМА

Підпис Наталії Хоми засвідчую
Начальник відділу кадрів
Національного університету
«Львівська політехніка»

Юрій НОВИЦЬКИЙ

Онлайн сервіс створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

ПРОТОКОЛ
створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

Дата та час: 09:15:55 06.11.2023

Назва файлу з підписом: Відгук Хоми Н. М. на дисертацію Запорожченка Р. О..pdf
Розмір файлу з підписом: 381.0 КБ

Перевірені файли:

Назва файлу без підпису: Відгук Хоми Н. М. на дисертацію Запорожченка Р. О..pdf
Розмір файлу без підпису: 357.2 КБ

Результат перевірки підпису: Підпис створено та перевірено успішно. Цілісність даних підтверджено

Підписувач: ХОМА НАТАЛІЯ МИХАЙЛІВНА

П.І.Б.: ХОМА НАТАЛІЯ МИХАЙЛІВНА

Країна: Україна

РНОКПП: 2681217269

Організація (установа): ФІЗИЧНА ОСОБА

Час підпису (підтверджено кваліфікованою позначкою часу для підпису від Надавача): 09:15:54
06.11.2023

Сертифікат виданий: КНЕДП АЦСК АТ КБ "ПРИВАТБАНК"

Серійний номер: 5E984D526F82F38F04000000B4632901EA188704

Алгоритм підпису: ДСТУ-4145

Тип підпису: Удосконалений

Тип контейнера: Підпис PDF-файла (PAdES)

Формат підпису: З позначкою часу від ЕП (PAdES-B-T)

Сертифікат: Кваліфікований